

આનંદશંકર ધ્રુવ

(જન્મ : ઈ. સ. 1859; અવસાન : ઈ. સ. 1942)

સમર્થ સાક્ષર આચાર્ય આનંદશંકર બાપુભાઈ ધ્રુવનું વતન અમદાવાદ. તેઓ સાહિત્યમીમાંસક, તત્ત્વચિંતક અને ગદ્યકાર તરીકે જાણીતા છે. તેઓ બનારસ હિન્દુ યુનિવર્સિટીના ઉપકુલપતિપદે હતા. ત્યાં તેમને ‘ડૉક્ટર ઓફ લિટરેચર’ની પદવી એનાયત થઈ હતી. તેઓ ‘સુદર્શન’ અને ‘વસંત’ સામયિકોના તંત્રીપદે પણ હતા. ‘સાહિત્યવિચાર’ અને ‘કાવ્યતત્ત્વવિચાર’ તેમના સાહિત્યમીમાંસાના ગ્રંથો છે. ‘દિગ્દર્શન’, ‘વિચારમાધુરી’, ‘આપણો ધર્મ’ અને ‘હિન્દુ વેદધર્મ’ ગ્રંથોમાં તેમણે ધર્મ અને તેના સિદ્ધાંતોની ચર્ચા કરી છે. ‘ધર્મવર્ણનો’ જગતના ધર્મો વિશેનો તેમનો ગ્રંથ છે. ‘હિન્દુધર્મની બાળપોથી’ અને ‘નીતિશિક્ષણ’માં પણ તેમણે ધર્મ અંગેની તાત્ત્વિક છતાં સરળ ભાષામાં ચર્ચા કરી છે. ‘શ્રીભાષ્ય’ અને ‘સુદર્શન ગ્રંથાવલિ’ તેમનાં સંપાદનો છે. ઊંડું મનન, ચિંતન અને વિષયની વિગતવાર ચર્ચા, પ્રૌઢ છતાં પ્રસન્ન શૈલી તેમના ગદ્યનાં મુખ્ય લક્ષણો છે.

આનંદશંકર ધ્રુવના આ ચિંતનાત્મક નિબંધમાં ઈશ્વરના ગહન સ્વરૂપ અને તેની સર્વવ્યાપકતાનો સુંદર-સચુક્તિક ઉઘાડ થયો છે. સચરાચર સૃષ્ટિમાં વ્યાપેલા સર્જનહારને નિબંધકારે પૌરાણિક કથા-દૃષ્ટાંત દ્વારા ગુરુ-શિષ્યના અદ્ભુત સંવાદાત્મક માધ્યમ થકી સહજ-સરળ રીતે સમજાવવામાં સફળતા હાંસલ કરી છે. જડ-ચેતન જે કાંઈ દેખાય છે તે સઘળું એનું જ બનેલું છે અને એણે જ બનાવેલું છે. એ દેખાતો નથી તેથી ‘તે નથી-ગેરહાજર છે’ એમ માનવું ભૂલભરેલું છે. જેમ દૂધમાં સાકર અને સમુદ્રજળમાં મીઠું છે તે અદૃશ્ય છે, કિંતુ અનુભવગમ્ય છે. બસ એમ જ ઈશ્વર અત્ર-તત્ર-સર્વત્ર બિરાજમાન છે.

આજે એક વિશાળ વડની ઘટા નીચે ધર્મશિક્ષણનો વર્ગ બેઠો છે. શિક્ષકે ગઈકાલે પ્રશ્ન કરનાર વિદ્યાર્થીને કહ્યું : ‘તમારો પ્રશ્ન શો હતો?’

વિદ્યાર્થી : પરમેશ્વરની જ શક્તિથી આ સઘળું જગત ચાલે છે, પણ એ જગત પરમેશ્વરે શેમાંથી ઉત્પન્ન કર્યું હશે?

શિક્ષક : પરમેશ્વરને જગત સર્જવા માટે બહાર કંઈ પણ શોધવા જવું પડતું નથી. કડિયા-સુધારને ઘર બાંધવા માટે પથ્થર, માટી કે લાકડાં લેવા જવું પડે છે; કારણ કે એવા કામ માટે પરમેશ્વરે જે સાધનો કરી મૂક્યાં છે તેનો માત્ર ઉપયોગ એ કરી શકે છે. તેઓની શક્તિ પરમેશ્વર જેવી અનંત-અમાપ નથી કે એમને બહારનાં સાધનોની જરૂર ન પડે, પણ પરમેશ્વર તો અમાપ શક્તિવાળા હોવાથી સઘળું પોતાનામાંથી જ ઉત્પન્ન કરી શકે છે. આ ઉપર હું તમને એક પ્રાચીન પુસ્તકમાંથી વાર્તા કહું તે સાંભળો :

પૂર્વે આવા જ એક વડ નીચે ઉદાલક નામે એક બ્રાહ્મણ ઝૂંપડી બાંધીને રહેતા હતા. આ બ્રાહ્મણ ખૂબ વિદ્વાન હતા, પણ તેના પુત્ર શ્વેતકેતુને ભણવું ગમતું નહિ. આઠમે વર્ષે એને યજ્ઞોપવીત (જનોઈ) દીધું હતું. યજ્ઞોપવીત દીધા પછી તરત કુમારે ગુરુને ઘેર જઈ વિદ્યા ભણવી એવો અસલ આપણે ત્યાં રિવાજ હતો. પણ આ છોકરો બાર વર્ષનો થયો ત્યાં સુધી ગુરુને ઘેર ગયો નહિ. એક દિવસ પિતાએ ખેદ પામી શ્વેતકેતુને પોતાની પાસે બેસાડ્યો અને કહ્યું, ‘ભાઈ જો, હજુ આપણા કુળમાં કોઈ ભણ્યા વગરનો રહ્યો નથી. તું ગુરુને ઘેર જઈ વિદ્યા ભણી આવે તો સારું.’

આ કોમળ પણ સચોટ ઠપકાની શ્વેતકેતુના મન ઉપર ખૂબ અસર થઈ. એ દૂર દેશ ગુરુને ઘેર વિદ્યા ભણવા ગયો. બાર વર્ષ સુધી એ ગુરુને ઘેર રહ્યો અને અનેક પ્રકારની વિદ્યાઓ ભણ્યો. વિદ્યા ભણીને આવ્યો ત્યારે જાણે બદલાઈ જ ગયો હતો. પહેલાં એ અભણ અને તોફાની હતો પણ નિરભિમાની હતો. હવે તે વિદ્વાન અને ઠરેલ પણ અભિમાની અને અક્કડ દેખાયો. પિતાએ જોયું કે છોકરો બહુ ભણ્યો છે, પણ હજુ ખરા ધર્મનું - પ્રભુના જ્ઞાનનું શિક્ષણ મળ્યું નથી; તેથી પિતાએ એને પાસે બેસાડી કહ્યું : ‘શ્વેતકેતુ, તારી બુદ્ધિ તો બહુ કેળવાઈ છે. તું વિદ્યા ભણ્યાનું અભિમાન બહુ રાખે છે પણ હું તને એક પ્રશ્ન પૂછું તેનો ઉત્તર દે. તે કદી તારા ગુરુને આ પ્રશ્ન કર્યો છે કે ગુરુજી, એવો કયો પદાર્થ હશે કે જે એકને જાણવાથી સર્વ કંઈ જાણવામાં આવી જાય?’

શ્વેતકેતુએ કહ્યું : ‘પિતાજી, એકને જાણ્યાથી તે વળી બધાનું જ્ઞાન શી રીતે થઈ જાય?’

પિતા બોલ્યા : ‘જો ભાઈ, આ માટી છે. આ એક માટીને પૂરેપૂરી જાણી લઈએ તો માટીના ઘડા કે ઈંટ વગેરે જે-જે પદાર્થો થાય છે તે સર્વ આપણે જાણી શકીએ; કારણ કે માટીના બનેલા તે સર્વ પદાર્થો જુદાં નામ માત્ર છે. તેમાં ખરી વસ્તુ તો એક માટી જ છે. તે જ પ્રમાણે, ભાઈ, જો આપણે લોઢું તે બરાબર સમજી લઈએ, તો લોઢાના બનેલા સર્વ પદાર્થો આપણા સમજવામાં આવી જાય; કારણ કે લોઢામાંથી બનેલા સર્વ પદાર્થો તે નામમાત્ર છે. ખરી વસ્તુ તે લોઢું જ છે.’

શ્વેતકેતુ બોલ્યો : ‘પિતાજી, ત્યારે મારા ગુરુઓએ તો મને એવો કોઈ જ પદાર્થ બતાવ્યો નથી કે જે જાણ્યાથી સઘળાનું જ્ઞાન થઈ જાય. મને લાગે છે કે એ પદાર્થ એ ગુરુઓ પોતે જ જાણતા નહિ હોય. જાણ હોય તો મને શા માટે ન કહે ? માટે, પિતાજી, તમે જ મને એ કહો.’

પિતાએ કહ્યું : ‘એ પદાર્થ તે ‘પરમેશ્વર’ છે. જેમ ઘડો વગેરે માટીનાં બનેલાં છે, ઘરેણાં વગેરે સોનાનાં બનેલાં છે. છરી, તલવાર વગેરે લોઢાનાં બનેલાં છે તેમ આ સર્વ પદાર્થો પરમેશ્વરના બનેલા છે. પરમેશ્વરની ઈચ્છા થઈ કે ‘હું એક છું તે બહુ થાઉં’ અને એમ ઈચ્છા કરીને એણે પોતે જ પૃથ્વી, પાણી, તેજ વગેરે ધારણ કર્યા અને આ સૃષ્ટિ થઈ.’

તે પછી પિતાએ પુત્રને પરમેશ્વર સંબંધી વિશેષ જ્ઞાન આપ્યું. ખાલી વિદ્યા ભણવાથી પુત્ર અભિમાની થઈ ગયો હતો તે પરમેશ્વર સંબંધી જ્ઞાન થતાં નમ્ર થયો અને એણે ખરી જાણવાની વસ્તુ જાણી.

બીજે દિવસે પણ એ ઝાડ નીચે ધર્મશિક્ષણનો વર્ગ ભરાયો. સૌ વડની છાયાના એ શાંત સ્થળે બેઠા છે. જેમ પ્રભુમાંથી આ સર્વ સૃષ્ટિ ફેલાઈ છે તેમ એ વડમાંથી વડવાઈઓ ફેલાઈ હતી. વડ ઉપર લાલ લાલ પુષ્કળ ટેટાઓ બાજેલા હતા. તેમને ખાવા માટે ત્યાં કેટલાંયે પક્ષીઓ આવીને બેઠાં હતાં. વૃક્ષની નીચે પણ પવન અને પક્ષીઓએ પાડેલા પુષ્કળ ટેટા વીખરાયેલા હતા.

આ વખતે શિક્ષક બોલ્યા : ‘કાલની વાતમાંથી કોઈને કાંઈ પૂછવું હોય તો પૂછો.’

એક વિદ્યાર્થીએ ઊભા થઈ કહ્યું : ‘ગુરુજી, શ્વેતકેતુના પિતાએ કહ્યું તેમ જો આ સર્વ પદાર્થો એ જ પરમેશ્વર નહિ. જે આ પૃથ્વીમાં રહે છે, છતાં જેને પૃથ્વી જાણતી નથી, પૃથ્વી જેનું શરીર છે, જે પૃથ્વીમાં રહીને તેને ચલાવે છે, એ ‘પરમેશ્વર’; જે જળમાં રહે છે, જે વાયુમાં રહે છે, સૂર્ય, ચંદ્ર, તારા, પશુ-પંખી, મનુષ્ય વગેરેમાં અને આ બ્રહ્માંડમાં ભરેલા અસંખ્ય પદાર્થોમાં રહે છે, છતાં એ પદાર્થો જેને જાણતા નથી, એ પદાર્થો જેનું શરીર છે, એ પદાર્થોની અંદર રહ્યો-રહ્યો જે એમને ચલાવે છે એ ‘પરમેશ્વર’.’

પણ માટી અને માટીનાં વાસણોનું મેં જે દૃષ્ટાંત આપ્યું હતું તે સાંભળીને તમને શંકા થઈ. તે થઈ એ યોગ્ય જ છે. શ્વેતકેતુને પણ કદાચ એ શંકા થઈ હશે. તેથી એના પિતાએ જેમ બીજું દૃષ્ટાંત આપીને એને સમજાવ્યું હતું તેમ અહીં હું સમજાવું છું તે સાંભળો :

‘પેલો એક વડનો ટેટો લાવો, એને ભાંગીને જુઓ.’

ટેટો ભાંગીને બધા અંદર જોવા લાગ્યા.

વિદ્યાર્થીઓએ કહ્યું : ‘સાહેબ, આમાં તો ઝીણાઝીણા દાણા દેખાય છે.’

શિક્ષક બોલ્યા : ‘હવે એ ટેટામાંનો એક ઝીણો દાણો લઈને એને ભાંગો અને જુઓ એમાં શું દેખાય છે.’

છોકરાઓએ એક દાણો લઈને ભાંગ્યો અને જોયું, પણ તે બહુ ઝીણું હોવાથી કંઈ જ દેખાયું નહિ તેથી તેઓ બોલ્યા : ‘સાહેબ, આ ભાંગતાં તો કંઈ જ દેખાતું નથી.’

શિક્ષકે કહ્યું : ‘ત્યારે સમજો કે કંઈ જ દેખાતું નથી એમ જે કહો છો એમાં જ આખું વડનું ઝાડ સમાઈ રહેલું છે અને એ જ પ્રમાણે આ જગતની અંદર રહ્યો છતાં જે દેખાતો નથી, તેમાં જ આ જગત સમાઈ રહેલું હતું અને તેમાંથી જ એ નીકળ્યું છે.’

એક વિદ્યાર્થીએ કહ્યું : ‘શ્વેતકેતુના પિતાએ માટી અને ઘડાનું દૃષ્ટાંત આપવાને બદલે પહેલેથી જ આ વડનું દૃષ્ટાંત આપ્યું હોત તો કેવું સારું!’

શિક્ષકે કહ્યું : ‘માટી અને ઘડાનું, સોનું અને સોનાનાં ઘરેણાંનું, લોહું અને લોઢાનાં ઓજારો ઇત્યાદિનું દૃષ્ટાંત આપવાનો મતલબ એવો છે કે તે-તે પદાર્થની ચીજો ભાંગો, ફોડો, તો પણ જે પદાર્થની એ બનેલી છે, તે પદાર્થ તો હંમેશાં રહેવાનો જ. ઘડો ફૂટ્યો પણ માટી ફૂટશે નહિ; ઘરેણાં ભાંગશે-તૂટશે, પણ સોનું એમનું એમ રહેશે. તેવી રીતે આ જગત પરમેશ્વરનું બનેલું છે. ભાંગી જાય, ફૂટી જાય, તો પણ પરમેશ્વરનો નાશ થવાનો નથી, પણ આ વડ સુકાઈ જાય કે બળી જાય તો એમાં બીજ રહે નહિ. વળી, આ બીજ અને ઝાડને છૂટાં પાડી શકાય, પણ એ રીતે પરમેશ્વરને અને સૃષ્ટિને એકબીજાંથી છૂટાં પાડી શકાય નહિ, એટલી વડ અને બીજના દૃષ્ટાંતમાં ખામી છે.’

એક વિદ્યાર્થીએ કહ્યું : ‘એક દૃષ્ટાંતમાં એક ખામી, બીજામાં બીજી ખામી!’

શિક્ષકે કહ્યું : ‘ખરું, કોઈ પણ દૃષ્ટાંત પરમેશ્વરને તદ્દન એકસરખું પૂરેપૂરું લાગુ પડતું નથી. એવું જ દૃષ્ટાંત મળી આવે તો એમાં અને પરમેશ્વરમાં ફેર રહે નહિ. પણ પરમેશ્વર જેવો કેવળ પરમેશ્વર જ છે. તેથી આપણે જે-જે દૃષ્ટાંતો લઈએ છીએ તેનાથી આપણને પરમેશ્વરનું સ્વરૂપ અમુક અંશે જ સમજાય છે.’

બીજે દિવસે શિક્ષક અને વિદ્યાર્થીઓ એકઠા મળ્યા હતા, ત્યારે વિદ્યાર્થીઓએ પૂછ્યું : ‘સાહેબ, ઈશ્વર દેખાતો નથી, તો એ ક્યાં રહેલો હશે?’

શિક્ષક બોલ્યા : ‘આ જગતના કણકણમાં તે ભરેલો છે. શ્વેતકેતુના પિતાએ આ વાત તેને એક સારા દૃષ્ટાંતથી સમજાવી છે, સાંભળો :’

પિતા ઉદાલકે કહ્યું : ‘ભાઈ, પેલા પાણીમાં એક મીઠાનો ગાંગડો નાખ અને સવારમાં એ લઈ મારી પાસે આવજે.’

શ્વેતકેતુએ એમ કર્યું. બીજે દિવસે સવારમાં તે મીઠાના પાણીનો પ્યાલો લઈ પિતા પાસે ગયો. પિતાએ કહ્યું : ‘શ્વેતકેતુ, પેલો મીઠાનો ગાંગડો તૈં પાણીમાં નાખ્યો છે તે લાવ.’

શ્વેતકેતુએ પાણીમાં હાથ ફેરવ્યો પણ એ ગાંગડો બિલકુલ જણાયો નહિ; કારણ કે તે તદ્દન ઓગળી ગયો હતો. તેણે કહ્યું : ‘પિતાજી, મીઠાનો ગાંગડો તો આમાં જણાતો નથી.’

પિતાએ કહ્યું : ‘તો હવે આ પાણીને ચાખી જો અને કહે, કેવું લાગે છે ?’ શ્વેતકેતુએ ઉપરથી પાણી ચાખ્યું અને કહ્યું : ‘હવે આ પાણી ખારું લાગે છે.’ પિતાએ કહ્યું : ‘પાણીને ચમચીથી વચ્ચેથી લઈ ચાખી જો કે કેવું લાગે છે ?’ શ્વેતકેતુ બોલ્યો : ‘અહીંથી પણ ખારું લાગે છે.’

પિતાએ કહ્યું : ‘હવે એ પાણીને તેમાંથી મીઠું કાઢી નાખીને મારી પાસે લાવ.’

શ્વેતકેતુએ કહ્યું : ‘પિતાજી, એ શી રીતે નીકળે? એ તો પાણીમાં તદ્દન ભળી ગયું છે.’

પિતા બોલ્યા : ‘ત્યારે એ જ પ્રમાણે સમજ કે પરમેશ્વર અહીં જ છે; છતાં તું જોઈ શકતો નથી કે એ અહીં જ છે. માત્ર એ ચાખવાથી, એનો રસ લેવાથી જ એ જણાય છે ; એટલે પરમેશ્વર આંખે દેખાતો નથી, પણ એને અનુભવમાં લઈ શકાય છે અને એ રીતે એ છે એમ આપણને ખાતરી થાય છે.’

ત્યારે એક વિદ્યાર્થીએ ઊભા થઈ કહ્યું : ‘સાહેબ, આ વાતમાં મીઠાને બદલે સાકર કહી હોય તો કેવું સારું ?’

શિક્ષકે કહ્યું : ‘ઘણું સારું; પરમેશ્વર સાકર જેવો મીઠો છે, પણ તમે જ જરા કહો ને, કે ખારા પદાર્થને તમે ‘મીઠું’ કેમ કહો છો ?’

વિદ્યાર્થી શિક્ષકનું કહેવું સમજી ગયો. તેણે જોયું તો પોતે બંધાઈ ગયો છે. તેણે કહ્યું : ‘સાહેબ, મીઠા વગર બધી રસોઈ ફીકી લાગે છે; રસોઈમાં ગળપણ વિના ચાલે, પણ મીઠા વિના ચાલે નહિ.’

શિક્ષકે કહ્યું : ‘ત્યારે સમજો કે પરમેશ્વર વગર આ જગતની સઘળી રસોઈ ફીકી છે.’

(‘હિન્દુધર્મની બાળપોથી’માંથી)

શબ્દ-સમજૂતી

બ્રહ્માંડ બૃહદ વિશ્વ; યોજન ચારગાઉ; યજ્ઞોપવીત જનોઈ; ટેટો વડના વૃક્ષ પર આવતું ફળ

સ્વાધ્યાય

1. નીચેના પ્રશ્નોના એક-એક વાક્યમાં ઉત્તર લખો :

- (1) પરમેશ્વર ક્યાં વસે છે?
- (2) પરમેશ્વરના જ્ઞાનથી શું કેળવી શકાય છે?
- (3) ઈશ્વર ક્યા સ્વરૂપમાં જોવા મળે છે?
- (4) આત્મા અને પરમાત્મા વચ્ચે શો ભેદ છે?
- (5) વિદ્યાર્થીમાં ક્યા ગુણોનો આવિર્ભાવ થાય છે?
- (6) ઉદાલકે શ્વેતકેતુને ગુરુને ઘેર દૂર ભણવા શા માટે મોકલ્યો?

2. નીચેના પ્રશ્નોના ત્રણ-ચાર વાક્યમાં ઉત્તર લખો :

- (1) એકબીજાથી કોને કોને છૂટા પાડી શકાય નહિ? શા માટે?
- (2) ઉદાલકે શ્વેતકેતુને શો પ્રશ્ન કર્યો ? તેણે શો ઉત્તર આપ્યો?
- (3) વિદ્યા મેળવ્યા પહેલાં અને પછી શ્વેતકેતુના સ્વભાવમાં શો તફાવત રહેલો છે?
- (4) પદાર્થ અને તેમાંથી બનેલા ઘાટ વચ્ચે શાં સામ્ય અને વૈષમ્ય રહેલાં છે?
- (5) ગુરુને ત્યાં ભણવાને લીધે શ્વેતકેતુમાં શા-શા ફેરફાર થયા?
- (6) ઉદાલકે શા માટે શ્વેતકેતુને પાણીમાં મીઠાનો ગાંગડો નાખી સવારે લઈ આવવા કહ્યું?

3. વિસ્તૃત ઉત્તર લખો :

- (1) લેખકે ઈશ્વરની સર્વવ્યાપકતા અને એકરૂપતા ક્યાં ક્યાં દૃષ્ટાંતો આપી વર્ણવી છે?
- (2) ‘ઈશ્વરનું કાલ્પનિક સ્વરૂપ’ - ચિંતન રજૂ કરો.
- (3) મીઠાના ગાંગડા દ્વારા ઉદાલક શ્વેતકેતુને કેવી રીતે ઈશ્વર વિશે સમજાવે છે?

વિદ્યાર્થી-પ્રવૃત્તિ

- ‘ઈશ્વર એક છે કે અનેક’ આ વિષય પર તમારા વર્ગ સાથે ચર્ચા કરો.
- સ્વાધ્યાય પ્રવૃત્તિના નિર્મળ નિકેતન દ્વારા પ્રકાશિત ‘જીવભાવના’ મેળવીને વાંચો.
- તમારા નજીકના ધાર્મિકસ્થાનની મુલાકાત લો.

ભાષા-અભિવ્યક્તિ

‘ભાઈ જો, હજુ આપણા કુળમાં કોઈ ભણ્યા વગરનો રહ્યો નથી.’

આ વાક્ય ધ્યાનથી વાંચો. અહીં પોતાના પુત્ર માટે પિતા થકી ‘ભાઈ’ સંબોધન કરાયું છે. ને તરત જ ‘જો’ પછી અલ્પવિરામ છે. આ દ્વારા પોતાની વાતમાં પુત્ર ધ્યાન આપે એવું ઈંગિત છે.

‘ઘણું સારું; પરમેશ્વર સાકર જેવો મીઠો છે, પણ તમે જ જરા કહો ને, કે ખારા પદાર્થને તમે ‘મીઠું’ કેમ કહો છો ?’

અહીં ‘મીઠું’ શબ્દનો એક અર્થ ગળ્યું અને બીજો અર્થ ખારું એવો પ્રયોજાયેલ છે.

‘ઈશ્વર સર્વવ્યાપી છે’ – એ ગૂઢ વાતને ચિંતનાત્મક ગદ્યરૂપે રજૂ કરવાને બદલે લેખકે લોકભોગ્ય પદાર્થો—મીઠું અને પાણીનું ઉદાહરણ સંવાદરૂપે વ્યક્ત કરીને, બાળકોને સમજાય એવી ભાષા-અભિવ્યક્તિની રચના કરી છે. સહૃદયી ચિંતકની બાળક પ્રત્યેની ચિંતામાંથી આ અભિવ્યક્તિની રીત સહજ પ્રગટી આવી છે તે નોંધો.

શિક્ષક-પ્રવૃત્તિ

- ધાર્મિકસ્થળોના પ્રવાસનું આયોજન કરો.
- ‘હિન્દુધર્મની બાળપોથી’ વિદ્યાર્થીને જૂથમાં વાંચવા આપો.
- ‘વિવિધતામાં એકતા અને એકતામાં વિવિધતા’ વિશે સંવાદ કરો.

આપણાં બે મહાકાવ્યો રામાયણ અને મહાભારતનો જોટો આખી દુનિયાના કાવ્યસાહિત્યમાં શોધી વળીએ તોય જડે એમ નથી. એ બે કાવ્યોના ઉદ્ભવ માટે કથા છે. વાલ્મીકિને રામાયણ રચવાનું પ્રથમ દર્શન થયું ત્યારે તેના અંતઃકરણમાંથી આ શ્લોકનો આપોઆપ આવિર્ભાવ થયો હતો :

મા નિષાદ પ્રતિષ્ઠાં ત્વં અગમઃ શાશ્વતીસમા ।

યત્ક્રૌંચમિથુનાદેકં અવધિઃ કામમોહિતમ્ ॥

આખાય રામાયણ વૃક્ષના બીજરૂપે આ શ્લોક રોપાયો, પોષાયો અને એ ભવ્ય વૃક્ષ ફાલી નીકળ્યું.

— વિઠ્ઠલરાય આવસત્થી

